

श्री रामकृष्ण परमहंस - जीवन परिचय व आध्यात्मिकता

‘वेदांचा तो अर्थ आम्हांसीच ठावा।

येरांनी वाहावा भार माथां।’

- संत तुकाराम

भारतीय संस्कृतीत शब्दप्रमाण हेच अंतिम नसून अनुभवाला प्रचंड महत्व आहे. ज्ञानाच्या पायात अनुभव नसेल तर त्याला आपल्या संस्कृतीत स्थान नाही, म्हणून इथे जन्माला आलेल्या तत्त्वज्ञानाला ‘दर्शनशास्त्र’ असें म्हटलं गेलं. आपल्या संस्कृतीत एकंद्रीत ज्ञान मिळवण्याचा उद्देश्य हा ‘जीवनदर्शन’ आहे. म्हणूनच नुसत्या शास्त्र चर्चा करणाऱ्या ‘पंडित’ जमाती पेक्षा अनुभवी संताना या भूमीने डोक्यावर घेतले, आदराने त्यांच्या पादुका पालखीतून मिरवल्या. संतांच्या, महापुरुषांच्या जीवनाचा आणि तत्त्वज्ञानाचा आजच्या काळात अभ्यास होणे गरजेचे आहे; कारण आजच्या काळातही ते ‘मोस्ट प्रैक्टिकल’ आहेत आणि सर्व समस्यांना त्यांच्या जीवनाद्वारे, विचारांद्वारे उत्तरे मिळू शकतात. त्यांची जीवनेच चालती-बोलती अध्यात्मिकता आहे. श्री रामकृष्ण परमहंस त्यातीलच एक उदाहरण आहेत.

१८३६-१८८६ असा फक्त ५० वर्षांचा जीवनकाळ... परंतु येणाऱ्या अनेक पिढ्यांसाठी पुरुष उरेल असा जीवनदर्शनाचा खजिना परामहंसांनी दिला.

बंगालमधील कामारपुर मध्ये श्री रामकृष्ण महाराजांचा जन्म खुदीराम आणि चंद्रमणि देवी ह्यांच्या घरी झाला. खुदीराम निर्धन होते. सर्वसामान्य हिन्दू ब्राह्मणांप्रमाणे धार्मिक व परंपरावादी होते. वयाच्या ७व्या वर्षांच छोट्या गदाईच्या जीवनातून वडिलांचे छत्र हरवले. (गदाई, गदाधर, ठाकुर ही सर्व रामकृष्णाचीच नावे आहेत). अगदी लहानपणापासून शालेय शिक्षणाचा गदाईला तिटकारा होता. पण तो एक जन्मजात कलावंत होता. अभिनय करणे, मूर्ती बनवणे, नृत्य, गायन यात तो रमत असे. जिज्ञासा आणि आव्हाने स्वीकारण्याचा स्वभाव असलेला गदाई सतत काहीतरी नवीन प्रयोग करण्यात उत्सुक असे. अंधश्रद्धा आणि मान्यता ह्यांना दोन हात करण्याची सवयवच ह्या मुलात होती. त्यामुळे कुणीही कशाचीही भीती दाखवली की ते तो हटकून करणारच. रात्री एकट्यांन स्मृत्यानांत जाण, भूतवादा असलेल्या (मानल्या गेलेल्या) झांडावर मध्यरात्री चढून बसून राहण, ही निर्भयता त्याच्यात सहाव्या वर्षीपासूनच आढळून येऊ लागली. थोडा मोठा झाल्यावर गदाईने आपल्या गावात नाटक कंपनी चालू केली. लेखन, दिवर्दर्शन व अभिनय सारं काही गदाधर करीत असे. गदाई चे थोरले बंधू - रामकुमार संस्कृतचे पंडित होते. शाळासोडुन बिनापाचा मुलगा नाटक्या झाला तर आयुष्याची माती होइल, याची त्यांना काळजी वाटू लागली. १८५२ साली रामकुमार गदाईला घेऊन कलकत्यास आले. गदाईला शिक्षणात टाकण्याचा प्रयत्न सुरु होण्याअगोदरच गदाईने भावाला शालेय शिक्षणातील आपली निरसता स्पष्ट शब्दात सांगून दिली. रामकुमारांचा नाईलाज झाला. त्यांनी गदाईला उपाध्येयगिरीचं काम दिल. लोकांच्या घरी पूजा करण्यात गदाईला खूप आनंद वाटत असे. मंत्र व विधींचं माहित करून घेण्याची त्याला गरज भासली नाही ! शंभर टक्के ईश्वराविषयी विशुद्ध भक्तीभाव असल्या वर कसली गरज !!?

‘न जानामि दानं न च ध्यानयोगं

न जानामि तन्नं न च स्तोत्रमन्त्रम् ।

न जानामि पूजां न च न्यासयोगं

गतिस्त्वं गतिस्त्वं त्वमेका भवानि’

जगदंबेविषयी असलेल्या भक्तीने ईश्वराने राणी रासमणीद्वारे गदाईला दक्षिणेश्वरी आणून सोडले. रामकुमारांच्या नावे औपचारिक दक्षिणेश्वर सोपवल्यावर अवघ्या वर्षभरानंतर (१८५६)

-Mr. Aniket Rohidas Songire.

Assistant Professor, Bhonsala Military College, Nashik
M.Com,

रामकुमारांचे निधन झाले. त्यामुळे अनायसे ती वास्तू रामकृष्णांना मिळाली. पूजा- प्रसादाची सर्व जबाबदारी एकट्या गदाधरवर घेऊन पडली. त्यांच्या पूजा पद्धतीत कुठलेही कर्मकांड अथवा विधि नव्हती होती तर प्रचंड ईश्वरद्वा आणि भक्तीभाव !!! नारद भक्तीसूत्रात महर्षी लिहितात,

“सा त्वस्मिन् परप्रेमरूपा । अमृतस्वरूपा च ॥”

या सूत्रावर खेरे उतरत गदाई आता रामकृष्ण झाले. परंतु ईश्वर अनुभव जिथून होईल त्या सर्व खडतर साधना पूर्ण करण्याचे सामर्थ्य रामकृष्ण महाराजांत दिसते. कालीमातेचं प्रत्यक्ष दर्शन, भैरवी व तोतापुरी यांसारखे लाभलेले अधिकारी गुरु, त्यांच हनुमान होऊन सीतामार्ईचं दर्शन घेण, द्विस्तीमुसलमान धर्मातील साधना करण, मधुराभक्तीत विलिन होणे हा सगळा प्रवास साधकाला प्रेरित करणाराच आहे. ‘कुठलेही गोष्ट आई-कालीच्या आदेशानेच करण ‘ह्यातील त्यांची भक्तीची अवस्थां, विलक्षण गूढता यावर आपण काय लिहिणार ? ! -पार्यांची वाहाणं पार्यी बरी!!!

धर्म, जाती, पंथ, वर्ण, संप्रदाय, आध्यात्मिक मार्ग ह्यांच्या खुल्या आणि कुप्या भेदाभेदात अडकलेल्या आजच्या समाजासही रामकृष्ण स्वतःच्या जीवनातून खुप मोठा संदेश देताहेत.

एका प्रसंगी साधना करताना गळ्यातल जानवं बाजूला पडलेलं हृदयने (रामकृष्णांचा भावा) पाहिलं आणि हृदयनं खडसावलं ‘ब्राह्मणां जानव्याचा त्याग करावा ?

‘त्यावर रामकृष्ण म्हणाले’, जानवं माणसाला त्याच्या उच्च वणार्ची आठवण करून देत. ब्राह्मण असल्याचा नाहक दंभ या तीन पदरी सुतानं उद्वतो. ईश्वर प्राप्तीसाठी कराव्या लागणाच्या तपाचरणात ब्राह्मण असणं या दंभाची किंमत शून्य आहे’

रामकृष्ण महाराज इतकेच म्हणून थांबले नाहीत तर भेदाभेद, शिवाशिव ह्यांवर स्वतःच्या आचरणातूनच काही आदर्श दाखवले. प्रथम त्यांनी मंदिरात मुक्तामाला येणाऱ्या पांथस्थांची विष्णा साफ केली. नंतर मंदिराच्या प्रांगणाबाहेर ज्या भिकांच्यांना प्रसाद दिला जाई त्यांच्या उछ्या पत्रावली डोक्यावरून वाहन नेल्या. कालीचा वरदहस्त प्राप्त झाल्यानंतर परमहंस भिकांच्यांबोरवच नव्हे, तर कुच्यांबोरही एकाच पत्रावलीत जेवू लागले.

रामकृष्ण आपलं तत्त्वज्ञ ४ शब्दांत सांगतात, “जत मत तत पथ” अर्थात सर्व धर्म व संप्रदायांचे पथ प्रभुकडेच जातात. खूच्या अथवे समस्त मानवजातील एका सूत्रात बांधणारा त्यांचा हा संदेश आहे.

अशा महान संदेशाला विश्वात घेऊन जाणारा ‘वेदांत केसरी’ - स्वामी विवेकानंद रामकृष्णांना शिष्य म्हणून लाभला. खेरेतर यांची भेट होणं आणि त्यातही विवेकानंदांचे रामकृष्णांचा शिष्य होणे हे दोही प्रसंग जरा आश्चर्यच आहे. कारण नंदेंद्र (विवेकानंदांचे संन्यासपूर्वीचे नाव) म्हणजे पाश्चात्य विज्ञानाचा तर्कनिष्ठ, पुरोगामी, निरीश्वरवादी आणि अष्टावधारी आणि एकीकडे रामकृष्ण त्यावेळचे एका मंदिराचे पुजारी आणि भक्त !! अशा दोघांची भेट होण्याचं करण ठरली प्रा. विल्यम हेस्टीचं लेक्चर!! विल्यम वर्ड्स्वर्थची ‘एक्सकर्सन’ ही कविता शिकवताना ‘एक्सस्टेटिक जॉय’ या संदर्भावर बोलताना हेस्टी म्हणाले

‘डॅलह रप शशीळशपलश ली शीरीशी लपवशाशव, रिंगलींशीरीशू, लप वेशीपैंगाशी. कुर्शीशी, ख हर्षीश लेश रलींशी र शीरीशूहे ली लशशीशवु, लीहींहौंगीरींशेष लपवश रपव हशा ली ठाजीशीहपर झारीराहपीरेषे ऊजीहल्पशीहुरी. दींगी लरप रिपवशींरपव लीं लष्टूंसे रेहीश रपवशीश लीं रींगीशश्री’

‘पुढे या दोघांची भेट झाल्यावर नरेंद्रने आपला आजवर अनुत्तरित राहिलेला प्रश्न विचारला ‘आपण ईश्वर पाहिला काय?’ यावर रामकृष्ण म्हणाले ‘होय !! अगदी जवळून. तू बसला आहेस त्यापेक्षाही अगदी अधिक जवळून !’ हे ऐकून नरेंद्र हतबद्द झाला आणि तात्काळ कलकत्याला निघून गेला. रामकृष्णांचं उत्तर ऐकून नरेंद्राच्या विचारामध्ये वाढल उठले. तर्क आणि श्रद्धा ह्यांत प्रचंड मारामारी होऊ लागली. अगदी सहज स्वीकार करेल तो नरेंद्र कसला. श्री रामकृष्णांचा शिष्य होण्यापूर्वी नरेंद्रने आपल्या गुरुची चांगलीच परीक्षा घेतली. पुढे हाच नरेंद्र रामकृष्णांच्या कुशीत ‘स्वामी विवेकानंद’ झाला आणि या शिष्याने आपल्या गुरुंचा संदेश संपूर्ण विश्वभर पसरवला. रामकृष्ण कुठलेही तत्वज्ञान गोष्टी रूपात अगदी सोऽया भाषेत समजावत. अडाणी पासून पंडितांपर्यंत सर्वानाच समजेल अशी जादू त्यांच्या शिकवणीत होती. फक्त शिकवणच नाही तर समोरच्याला अनुभव प्राप्त करवून देण्यात त्यांचा अधिकार होता. एके दिवशी रामकृष्णांसमोर सहेतुक अद्वैतवादाचा विषय काढत नरेंद्र आपल्या ब्राह्म मित्राला म्हणाला, ‘वाडी काय खुल्चटपणा आहे पहा! ताट ईश्वर, वाटी ईश्वर, भांड ईश्वर आणि आणणी सोरे ईश्वर!! ‘रामकृष्णांनी काही न बोलता नरेंद्रला फक्त स्पर्श केला. नरेंद्र अगदी सहज त्या भावावस्थेत निघून गेलातसाच घरी गेला. त्याला सर्व पदार्थामध्ये ब्राह्मनुभूती होऊ लागली. अद्वैताची ती झालक होती; त्यानेच तो गांगरून गेला. पुढे हाच नरेंद्र विवेकानंद होऊन अमेरिकेत अद्वैतवादच महत्व ठासून सांगतो, ‘ डशापे वल्लषषीशपलश लशींशशप रप रपीं रपव रप रपसशश्री....ळशाशालशींहरीं शीशींही छ छ्रीशपश.’.

‘ठाकूर नरेंद्र बदल म्हणतात, ‘नास्तिकता हे नरेन्द्र बाह्यावरण होतं. मनोमनी तो ईश्वरभक्त होता. त्याच्या डोळ्यांत कोमलता आहे, करूणा आहे. अशी दृष्टी भक्तांनाच लाभते. ज्ञानी (इथे -पुस्तकी किडे) म्हणवणाऱ्यांची दृष्टी शुष्क असते. तशी नरेंद्रची नाही’

वयाच्या व्या वर्षी रामकृष्णांना गळ्याचा कॅन्सर झाला. एक पंडितजी रामकृष्णांना भेटायला आले. त्यांनी सुचवलं ‘आपण आपलं मन जर आपल्या गळ्यावर एकाग्र केलं तर क्षणभरात फोड फुटून नाहीसा होईल आणि आपण रोगमुक्त व्हाल. ‘पण रामकृष्णांनी त्यांचा प्रस्ताव धुडकावत उत्तर दिल, ‘पण क्षणभरासाठीही मी आईला विसरू चाहत नाही. ‘अशाप्रकारे जगदंबेचा निस्सीम भक्त आँगस्त ला महासमाधीत विलीन झाला. खरतर रामकृष्णांचे संपूर्ण जीवनच अध्यात्मिकतेने भरलेले आहेत. जिज्ञासेतून अध्यात्माचा जन्म होतो आणि अनुभवाने त्याची पूर्णता होते, याचे ज्वलंत उदाहरण रामकृष्ण आहेत. अध्यात्मिकता हा विषय जीवनाचा वेगळा भाग नसून संपूर्ण जीवनातून त्याचा अभ्यास गरजेचा आहे, हे देखील रामकृष्णांचे जीवन आपल्याला समजावते. ‘आत्मनी अधि इति अध्यात्म’ ही अध्यात्माची व्याख्याच हे सुचवते कि अध्यात्म हा बाय - भौतिक वातावरणातून अंतरंगाकडे -आत्म्याकडे होणार प्रवास आहे. रामकृष्णांच्या जीवनात हा अभ्यास आपण बघू शकतो. अंतरंगाकडे नेऊ शकेल असा जो हि अध्यात्मिक मार्ग त्यांना कळतो ते सर्व त्यांनी अर्पिकारले आहेत. मग तो योगमार्ग असो, भक्तीमार्ग, इस्लाम ची साधना, तंत्र साधना असो, ख्रिस्त साधना वा अद्वैत साधना या सर्वांद्वारे त्यांनी परमसत्याला जाणले. अर्थात मार्ग कोणताही असो त्यावर निषेने चालण्याची तयारी असेल तर अध्यात्मिकता साधली जाऊ शकते हे परमहंस संग्रह जातात.

महान अमेरिकन बुद्धिवादी द्विस्तोफर ईशरवूड यांनी आपल्या रामकृष्ण परमहंसांच्या चरित्र लेखनाची सुरुवात ‘द्विली लींहशींही ष र झकाएछजचएछजछ’ ह्या वाक्यानं केली आहे. ती अगदी खरी आहे. अशा या महान संत व्यक्तिमत्वाला त्याच्या लाडक्या शिष्याच्या शब्दातच वंदन -

ॐ स्थापकाय च धर्मस्य सर्वधर्मस्वरूपिणे ।

अवतारवरिष्ठाय रामकृष्णाय ते नमः ॥